

FOUCAULT'NUN HAPİSHANELERİNE GİRİŞ

Nurdan Gürbilek İskender Savaşır

Foucault'yu önemsemenin çeşitli gerekçeleri olabilir: İnşa ettiği teorik sistemin tutarlılığı, başvurduğu ampirik verilerin zenginliği ve bu iki düzlem arasında kurduğu ilişki, yani kullandığı kavramların başvurduğu verileri açıklama, anlamlandırma gücü... Ama Foucault'yu yorumlamak konusunda, önümüzde iki farklı seçenek varmış gibi görünüyor: Bunları kabaca "teorisyen Foucault" ve "tarihçi Foucault" diye adlandırabiliriz.

Foucault bir teorisyen olarak yorumlandığında, bütün çalışmaları —yalnızca hapishaneler üzerine yazdığı *Gözetleme ve Cezalandırma: Hapishanenin Doğuşu* değil, *Klasik Çağda Deliliğin Tarihi*, *Kliniğin Doğuşu* ve *Cinselliğin Tarihi* gibi kitapları da— genel bir iktidar teorisinin ifadesi olarak görünür. Gerçi Foucault, tarih kitapları dışında bir *İktidar Teorisi* yazmamıştır; ama Foucault'yu bir iktidar teorisyenini olarak yorumlayan literatürden ve Foucault'nun kendisinin bazı metinlerinden, özellikle de söyleşilerinden hareketle, bu genel teorisinin içeriğinin ne olduğuna dair, şu iki (negatif) önerme üzerinde bir genel kabulün oluşmuş olduğu söylenebilir:

1) İktidar yasaklayan, olumsuzlayan, baskı uygulayan, negatif bir gerçeklik değil, olumlayan, kuran, pozitif bir gerçekliktir; bir kışkırtma, teşvik ve görünür kılımdır. Bastırmayı ya da yok etmeyi değil, ayrıştırmayı ve çeşitlendirmeyi içerir. Foucault'nun bu ayrımı en açık biçimde dile getirdiği yer, *Cinselliğin Tarihi*'nin birinci cildidir: 19. yüzyıl Batı toplumu cinsellik üzerindeki iktidarını, sanıldığı gibi bir yasaklar sistemi aracılığıyla değil, aksine sistematikleştirilmiş bir davranışlar, söz ve pratikler zinciri aracılığıyla kurmuştur. Bu dönemde cinsellik bastırılmamış, tersine kışkırtılmış, söze dökülmüş, sözle kuşatılmıştır.

2) İktidar, kendisini yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştiren bir güç, merkez ya da bir özne olarak değil, sayısız düğümün önceden kestirilemeyecek biçimlerde birbirine bağlandığı, gevşek örgünlü bir şebeke olarak kavranmalıdır. Örneğin cinselliğin iktidara tâbi kılınması, yalnızca kurumsal pratikler aracılığıyla değil, insanları cinsellik üzerinde konuşmaya, cinselliği itirafa çağırان bir dizi söylem aracılığıyla da gerçekleştirilir. Ancak cinsellik üzerindeki iktidarın sahibi, öznesi ya da kurucusu olan bir kurum, özne ya da söylem yoktur.

Foucault'yu bu önermeler doğrultusunda bir iktidar teorisyenini olarak yorumlamak, Foucault'nun kullandığı kavramlarla anlattığı tarih arasındaki ilişkinin nis-

peten arızı olduğu kabulüne dayanır. Yani Foucault'nun andığımız kitaplarında öncelikle Fransa'dan, daha seyrek olarak da İngiltere, İtalya ve Amerika'dan örneklerle başvuruyor olması, kullandığı kavramların bu tarihlere ait olması değil, genel teorisini örneklemek üzere en iyi bildiği kaynaklara yönelme gereğini hissetmiş olması anlamına geliyor.

Ama Foucault'ya bir başka açıdan da bakılabilir; yazdıklarının iktidarın ne olduğuna dair genel bir teori üretmekten çok, Batı Avrupa toplumunun gelişimindeki belirli bir tarihsel evreyi betimlemeye yöneldiği söylenebilir. Yani tarihçiliği öne çıkarılabilir. Böyle bir yaklaşım benimsendiğinde de, Foucault'nun eseri bir disiplin ya da disiplinler tarihi olarak belirir. Disiplin sözcüğünün iki anlamını da içeren, yani hem "terbiye etmek, intizama sokmak, itaat ettirmek", hem de "belirli bir alanda birikmiş bilgi" ya da "bilim dalı" anlamında bir disiplinler tarihi. Cinselliğin tarihinde olsun, hapishanenin ya da kliniğin tarihinde olsun, Foucault'nun nesnesi, bir yandan insanların takip edilmesi anlamında disiplin, bir yandan da bilgilerin, sözlerin, fikirlerin birbirini takibi, yani bir tür sikri takip anlamında disiplindir. Foucault'nun bütün verimi de, disiplin sözcüğünün bu iki anlamı arasındaki semantik örtüşmenin tesadüfi olmadığı sezgisi üzerine kuruludur. Birikmiş ve sistemleştirilmiş bilgi anlamında disiplinin varolabilmesi için, disiplinin nesnesinin tanzim edilmiş olması, pratik bir müdahaleye tâbi tutulmuş olması gerekir. Herhangi bir disiplin, ancak disipline etmiş olduğu bir nesne hakkında bilgi sahibi olabilir. Ancak ilişki tersinden de kurulabilir: Bir alanın disipline edilmesi için, o alana yapılan müdahalenin bilgisinin sistemleşmesi ve kendini başka bilgi alanlarından ayırması, bağımsız bir uzmanlık dalına, ayrı bir disipline dönüşmesi gereklidir.

Burada şunu eklemek gerekiyor: Foucault'nun tarihini kurmaya çalıştığı disiplinler, yukarıdan aşağıya doğru denetlenen, merkezî bir egemenliğine ya da büyük bir stratejinin unsurları olarak varolmayan, tersine son derece lokal ölçekte "iş gören", birbirlerinden kopuşlarla, süreksizliklerle ayrılmış teknikler, sayısız "iktidar etkileri"dir. İktidarın merkezizliği konusunda, tarihçi Foucault teorisyen Foucault'yla hemfikir görünüyor.

Tarihçinin teorisyen için sorun çıkarmaya başladığı nokta, incelediği bütün disiplinlerin tarihinde, iktidarın işleyişi bakımından birbirinden oldukça net çizgilerle ayrılabilen iki evrenin varlığını belgelediği noktadır. Hapishaneler söz konusu olduğunda bu iki evre, bir yanda Jeremy Bentham'ın merkezî ve kuşatıcı bir gözleme sisteminin mükemmelleştirildiği Panopticon tasarısı, diğer yandaysa yeni uzmanlarla, krimnologlarla örneklenebilir. Panopticon, burjuvazinin iktidarını mutlak anlamda merkezî olan yapılar aracılığıyla sürdürdüğü döneme ait bir projedir. Burada amaç, büyük şehirlerde birikmiş karışık, düzensiz, tahripkâr kitleleri kontrol altına almak; bu başıboş, yararsız ve işsiz güçsüz yığını, üretken bireylere, birlikte iş görebilecek, toplu çalışma disipli-

nine uyabilecek "vicdanlı" yurttaşlara dönüştürmekti. 19. yüzyılın ilk yarısında örneğin Fransa'da kurulan hapishanelerin bir modeli, herkesin mutlak itaat ve sessizlik kuralına boyun eğdiği manastırlarsa, diğeri herkesin bir arada kusursuz bir düzen içinde, aynı çarkın bir dişlisi gibi çalıştığı atölyelerdi. Hapishanedeki disiplinin temel amacı, işgücünün terbiyesiydi.

Ancak terbiye anlamındaki bu disiplin, bir işgücü potansiyelinden çok, bilgi anlamındaki yeni bir disiplin için, krimonoloji için, bir nesne yarattı: Suçlu insan tabiatı. "Suçlular"la "işçiler" arasındaki ayrımın ortaya çıkması, "kriminal"in ıslah edilecek bir işgücü olarak değil, ayrı bir tabiat olarak tanımlanması da bunun ifadesiydi. Bir bakıma artık hapishaneler, suçluları topluma kazandırmayı amaçlayan ıslah yerleri olmaktan çok, hapishanelere ve krimonolojiye suçlu üreten yerler haline gelmişti. Bu değişim, klasik çağı liberal çağdan ayıran büyük toplumsal devrimin, merkezi yapıların yerlerini kısmî disiplinlere bırakması sürecinin uğraklarından biriydi. Bu bakımdan da Foucault'nun, terimi kendisi kullanmasa bile, "sivil toplum"a özgü iktidar aygıtlarının tarihini kurduğu, disiplinin devletin dışında toplumun tümüne yayıldığı, iktidarın daha parçalı ve kısmî bir nitelik kazandığı bir süreci betimlediği söylenebilir. Dolayısıyla Foucault'nun iktidar teorisinin, o teoriyi üretmiş olan ve dolayısıyla kavramlarının ait olduğu tarihle sınırlı, kısmî bir teori olduğunu söylemek gerekiyor.

Son olarak tarihle sınırlandırılmış Foucault'nun programının içerdiği bazı sınırlılıklara değinmek gerekiyor. Bunlardan birincisi, muhtemelen bilinçli olarak yapılmış bir konu sınırlandırması. Foucault'nun hikâyesi, her suçun "dolaysız kurbanına karşı olduğu gibi, krala karşı da bir saldırı" olarak görüldüğü 18. yüzyılda başlar. "Suç Kral'ın şahsına yönelik bir saldırıdır; çünkü yasa Kral'ın iradesini temsil eder. Suç, fizikî olarak da Kral'a karşı bir saldırıdır; çünkü yasanın gücü Kral'ın gücüdür." Bu koşullarda, "siyasi suç"la "adi suç" arasındaki ayrım nispeten daha bulanık olacaktır. Her suç, "Kral'ın gövdesi" olarak tasarlanan bir mülkte düzensizliğe yol açtığından ve yasanın kaynağı olan Kral'ın iradesini taciz ettiğinden, biraz poliktir de. Ancak zaman içersinde giderek daha çok sayıda suç, önce toplumsal sözleşmenin ihlali, daha sonra toplumsal bünye içersindeki unsurlardan birinin ıslah ya da tedavi edilmesi gereken hastalıklı bir davranışı ya da mekanizmanın tamir edilmesi gereken bir kusuru olarak görülmeye başlar. Foucault'nun hikâyesi de suç ve cezanın bu yeni tanımını anlamlandırmayı hedefler. Ama bu hikâyenin de sınırları var: Hücresinde vurulmuş olarak bulunan Andreas Baader ya da İRA üyelerinin cezaevindeki statüsünü koruyabilmek için açlık grevinde ölen Bobby Sands gibi örnekler, Foucault'nun hapishanelerin ıslah işlevi ve iktidarın pozitif özelliğine dair söylediklerinin, Batı'da siyasi olarak adlandırılmaya devam eden mahkûmların durumunu açıklamadığını gösteriyor.

Bunlar üç örnekler. İktidarın davranışları, sözleri, temsil sistemlerini söylemler içersinde örerak kendi sınırlarını genişlettiği, öznelliğın giderek farklı iktidar stratejilerinin uğraklarına dönüştüğü bir günlük hayatı betimlemeyi hedefleyen bir araştırma programının, bunları dışarda bırakması, belki de doğal karşılanabilir. Ancak bunun dışında, doğrudan doğruya Foucault'nun metodolojisinden kaynaklanan bir başka sınırlılık daha var:

İktidarın "heryer"de olduğunu öne süren Foucault, bir metninde "iktidarın bulunduğu her yerde, direniş de vardır" da der. Ancak yalnızca arşivlenmiş, daha doğrusu sınırlı bir süre için kendi iç sistematüğını kurabilmiş olan olguları kaydetmesine izin veren yönteminin, direniş diye bir kategoriye yer verebilmesi mümkün değil. Zaten, direniş, çatışma gibi terimler, söyleşilerine değilse de, kitaplarına oldukça yabancı kelimeler: kullanıldıklarında bile, aygıt, operasyon, teknik, strateji gibi kavramların gölgesinde varoluyorlar.

Belki şöyle bir örnek verilebilir: Dergide Foucault'nun yazısını izleyen tanıklıklar için yaptığımız söyleşilerde sık sık dile gelen temalardan biri, kişinin koğuş içinde birlikte bulunduğu grupla ilişkisi. Daha açık bir deyişle, mensubu olmakla cezaevi yönetimi karşısında gücünü arttırdığı grupla kurduğu ilişkinin de, ne dereceye kadar kendi iktidarlari, ne dereceye kadar kendilerine karşı bir iktidar olduğu, mahkûmlar için de canalıcı bir soru. Gerçi Türkiye'deki cezaevi gerçeğinin Foucault'nun Batı'da hapisanenin gelişimiyle ilgili olarak tesbit ettiğı evrelerden hiçbirine denk düşmediğı açık. Ama şu da açık: Cezaevindeki gruplar da, kendi disiplinlerini korudukları ölçüde, Foucault'nun yaklaşımı onları da iktidarın stratejilerinden biri olarak niteleyecektir. Ama Foucault'nun söz konusu yaklaşımı ne bu iki strateji arasındaki farkı, ne de cezaevi yönetimininkiyle kendi koğuşunun kendisi üzerindeki stratejisinin kesiştiğı noktada duran mahkûmu kaydetmeyecek, onu görünür kılmayacaktır. Ne de bunu hedeflemektedir. Yöntemindeki bu "kayıtsızlık" gerekçesini Foucault'nun "aydın sorumluluğı"na getirdiğı sınırlamada bulur:

"Bugün aydın artık bir danışman rolü oynamak zorunda değil. Proje, taktik ve benimsenecek hedefler, mücadele edenleri ilgilendiren konular. Aydının yapabileceğı, tahlil araçlarını sağlamak ve bugün de bu, aslen tarihçinin görevi. Fiilen ihtiyaç duyulan şey, şimdide dair inceltilmiş ve nüfuz edici bir algı; zayıf cephe-leri iktidarın yüzelli yıldır sürdürdüğü düzenleme sonucunda tahkim etmiş olduğu noktaları, konumları keşfetmemizi sağlayan bir algı. Başka bir deyişle, savaş alanının topolojik ve jeolojik bir haritasını çıkarmak— budur aydının görevi."* Aydının göreviyle mücadele edenin bilgisi arasındaki ilişkinin alabil-diğince seyreltiğı, pratiğın aydınlanması perspektifinin terkedildiğı bir yaklaşım.

*"Hapishane Konuşması", J.J.Brochier'le Söyleşi, *Power and Knowledge*, Pantheon Books, 1980.